

CSEH JÓZSEF

A Magyar Néphadsereg újjászervezésének és felfegyverzésének néhány problémája az 1956–1965. években

A „hadügyi forradalom” és Magyarország

Az 1945 augusztusában Hirosimára és Nagaszakira ledobott atombombák – közismerten – alapjaiban meghatározták a világtörténelem későbbi menetét. Nem volt ez másképp a szűken vett haditechnika/hadviselés területén sem. Mindazonáltal, az akkor megindult folyamatok jelentős része csak fokozatosan bontakozott ki a későbbi évek folyamán, vált gyakorlatilag is meghatározóvá. Fontos hangsúlyozni, hogy ugyanebben az időben egy másik tapasztalati anyag is kulcsfontosságúnak bizonyult a világ katonai gondolkodására, nevezetesen az éppen az atombombák ledobásával véget ért második világháború hatalmas, a hagyományos fegyveres erőkre vonatkozó tapasztalatai. A fenti két jelenségnek, tehát a hagyományos fegyverek harci alkalmazása terén szerzett tapasztalatoknak, és az új fegyvernek, az atombombának egymáshoz való gyakorlati viszonya a háború utáni időszakban jó ideig tisztázatlan volt. Ennek okaként legalább két jelenséget érdemes kiemelni. Az egyik, hogy J. V. Sztálin, a Szovjetunió teljhatalmú vezetője, úgy foglalt állást – és ennek védelmében teljes tekintélyét latba vetette –, hogy az új bomba nem teszi idejét múlttá, vagy semmibe vehetővé a háború úgynevezett „állandóan ható tényezői” elméletét, vagyis tulajdonképpen a világháborúból levont tapasztalatokat.¹ Ennek következtében aztán a korszak egyik meghatározó katonai hatalma, a Szovjetunió esetében nem bontakozhatott ki igazán nyílt diskurzus és kísérletezés az új fegyvernek a hadviselés egészébe való integrálásával kapcsolatban.

Hasonló volt a helyzet a szovjet érdekszférába a háború utáni évtizedben mind szorosabban integrálódó kelet-közép-európai, illetve kelet-európai országokban is. Ezek helyzetét persze még tovább súlyosbította, hogy részint belpolitikai okokból (tisztogatások), részint a nemzetközi helyzetnek a koreai háború kitörése idején való gyors és látszólag végzetes megromlása által kikényszerített igen gyors, feszített ütemű hadseregépítés miatt –bár államonként eltérő mértékben – többnyire csupán egy viszonylag gyengén képzett, különösen kevésbé innovatív beállítottságú katonai vezető gárda állt csupán rendelkezésükre. (Ebben a tekintetben

¹ A háború „állandóan ható tényezői” Sztálin szerint: 1. a hadosztályok száma és minősége 2. a hadsereg parancsnoki karának tervező és irányító képessége 3. a fegyverzet 4. a fegyveres erők politikai és erkölcsi állapota 5. a hátország szilárdsága. OKVÁTH 1999, 98.

hazánk helyzete a legrosszabbak között volt). A fentiekől természetesen semmilyen komolyabb elméleti teljesítmény a hadászati gondolkodás terén nem volt elvárható, igaz ilyesmit ténylegesen nem is vártak tőlük. Másfelől viszont az sem hagyható figyelmen kívül, hogy ugyanekkor az Amerikai Egyesült Államokban sem haladt kiegyensúlyozottan az atomfegyver valós szerepének a feltárása, mivel az ottani – ugyancsak részben politikai indíttatású² – álláspont az volt, hogy az atombomba, valamint az azt akkoriban még egyedül célba juttatni képes repülőgép szinte önmagában megoldja az ország minden komolyabb katonai problémáját.

Az 1950-es évek második felére azonban, a közben lezajlott események hatására mindkét szuperhatalom felülvizsgálta addigi álláspontját. Az USA esetében például világhossá vált, hogy a fenti szisztémában a hidegháború különféle felmerülő konfliktusaira csak igen rugalmatlanul tudott (volna) reagálni: atomháború kirobantásával vagy sehogy. A koreai háborúban pedig a jelentős részben még második világháborús fegyverekkel és elvek alapján vívott harcokban az amerikai fegyveres erők, a Szovjet Hadsereg erejét meg sem közelítő észak-koreai és kínai csapatokkal szemben is csak egy véres és hosszú háború árán voltak képesek megőrizni pozícióikat és megvédeni szövetségüket. Mindezek után a 60-as évek elejére elfogadottá vált, hogy az atomfegyverek mellett – amelyekből egyébként is csupán az 50-es évek közepére birtokoltak annyit, amennyi elég lett volna a szovjet hátsország pusztítása mellett a hadszíntéren harcoló szovjet csapatok ellen is³ – jelentős, a szóba jöhető ellenfélnél lehetőleg jobban felszerelt és kiképzett, hagyományos szárazföldi, tengeri és légi erőt is fenn kell tartani.⁴

Sztálin halála után pedig a Szovjetunióban is teret nyert az, az elképzelés, hogy az atom- (sőt immár a hidrogén-) bombák igenis integráns részét képezik az új idők arzenáljának. Megkezdődött tehát a tömegpusztító fegyverek hatásainak igen alapos vizsgálata és különösen annak kutatása, hogyan lehetne a Szovjetunió által hagyományosan nagy számban és igen jó minőségben előállított fegyverkategóriákat (harcokocsik, tüzérség stb.) „átmenteni” az atomkorszakba (természetesen ehhez az adott fegyverkategóriákon belül új típusokat kellett létrehozni)

² Itt elsősorban az volt a kérdés, hogy az USA bezárkózhat-e az „óceánpajzs” és az „atomvédelem” alá, vagy saját biztonságát csak diverzifikáltabb katonai rendszer révén (hagyományos haderők, támaszpontálózat stb.) szavatolhatja.

³ Az Egyesült Államoknak 1950 elején kb. 100 db, az év végére 298 db, 1951-ben 438 db, 1952-ben 832 db, 1953-ban 1161 db atombombája volt. OKVÁTH 1999, 102.

⁴ Az erre épült, az USA által 1961-ben meghirdetett doktrína a „rugalmas reagálás” nevet kapta. Ennek lényege, hogy az általános atomháború mellett, a korlátozott atomháború lehetőségével is számoltak és ennek megfelelően fejlesztették a hagyományos erőket is az atomcsapásmérő erőkkel párhuzamosan. SZANI 1999, 27.

és az új fegyvert részben ezek kiegészítésére felhasználni.⁵ Ennek keretében a szovjet fegyveres erőknek hagyományosan rendelkezésére álló hatalmas szellemi kapacitás új fegyvertípusok, technológiák, alkalmazási eljárások sorát dolgozta ki. Így, kialakult az új hadviselési mód az 1950-es évek végére, melynek egyik karakterisztikus eleme, hogy az atomfegyvereket szervesen integrálták a hagyományos erők keretébe, háború esetén igen széles körűen alkalmazták volna őket.⁶ Ehhez persze alapvetően át kellett alakítani a csapatok fegyverzetét, kiképzését, harceljárásait, vadonatúj elméleti ismereteket és gyakorlati módszereket kellett integrálni. Ezzel a szűken vett katonai folyamattal párhuzamosan az 50-es évek második felében a keleti blokkban zajlott egy másik folyamat is, aminek lényege, hogy a Szovjetunió és szövetségesei viszonyát a hruscsovi vezetés a korábnál „egyenlőbbé” kívánta tenni.

Ennek eleme lett a Varsói Szerződés (VSZ) létrehozása, ami politikai szerepe mellett egy olyan katonai szervezetté is vált, aminek keretében a „nyugati népi demokráciák” hadseregei felzárkóztatása is megindult a Szovjet Hadsereg szintjéhez.⁷ Ennek egyik fontos része volt például, hogy az adott hadseregek az ötvenes-hatvanas évek fordulójától képesekké váltak atomfegyverek bevetésére (noha atomtölteteket ténylegesen nem birtokoltak). Az ezen a területen született eredmények egyébként a Szovjet Hadsereg tehermentesítését is jelentették. Konkrétan a Magyar Néphadsereg (MN) esetében is megindult már 1956 előtt szovjet segítséggel bizonyos minőségi fejlesztés, amit persze a forradalom derékba tört és mivel az ország gazdasági helyzete továbbra is nehéz volt, egészen az 1960-as évek elejéig függőben is maradt a magyar hadsereg érdemi fejlesztése. 1960-tól azonban az 1957. január 29–31-e között Moszkvában lefolytatott megbeszéléseknek megfelelően nem volt tovább halogatható az érdemi fejlesztés.

Időközben világhosszá vált a Magyar Néphadsereg új szerepe is a Varsói Szerződés rendszerén belül. Ennek lényege, hogy az 1956 előtti helyzettől eltérően a moszkvai, és így a budapesti katonai vezetők is azzal számoltak, hogy egy esetleges háborúban a MN egy többnemzetiségű front keretében harcolna,⁸ s így csak egyik – igaz, fontos – szereplője lenne az adott hadszíntérnek. A szövetséges csapatok közül természetesen az 1956 után hazánkban maradt szovjet

⁵ OKVÁTH 1999, 293.

⁶ OROSZI 2005 I., 268.

⁷ Természetesen ennek tényleges elérése az adott helyzetből kifolyólag csak részlegesen sikerülhetett, ám néhány forrás arra utal, hogy például a MN egyes alakulatai kiállták az ilyesfajta összehasonlítást. (lásd pl.: M SZABO 2008: 72. és PATAKY 2008: 104., 136.)

⁸ Ezt plasztikusan bemutatják a hatvanas években zajlott hadgyakorlatok anyagai, pl.: Hadtörténelmi Levéltár Magyar Néphadsereg (HL MN) 1962/T-6 őrzési egység (őe.) (Duna-62), HL MN 1969/T-77/185.őe.(1965.06.21– 26-ig levezetett front-hadsereg hadijáték)

csapatokból megalakított Déli Hadseregcsoport (a továbbiakban DHCS) volt a legfontosabb. A MN szerepének csökkenését mutatja nem csupán az, hogy ez az erő jóval nagyobb volt annál, mint amely szovjet részről 1956 előtt Magyarországon állomásozott,⁹ de az is, hogy a korban ezek egyértelműen, mint a Magyar Népköztársaság (a továbbiakban MNK) védelmében nemcsak hatékonyan részt vevő, de annak jelentős részét – különösen a 60-as évek elejéig – az MN-től átvevő erők tűntek fel.¹⁰ Itt persze nem mellékes megjegyezni, hogy a MNK veszélyeztetettségét részben (bár természetesen korántsem kizárólag) éppen a VSZ-tagság és a DHSCS jelenléte növelte akkorára, amit a MN már nem tudott kezelni.

A szovjetek mellett a szárazföldi műveletekben román, a levegőben pedig román és csehszlovák erők is részt vehettek háború esetén, a MNK területén folyó harcokban.¹¹ Mindennek hatása a MN felszerelésére, szervezetére és kiképzésére vonatkozóan az volt, hogy elvileg egy nagy, integrált rendszerbe kellett beilleszkednie. Természetesen ezzel az illeszkedéssel számos probléma adódott, amelyek részletezésére itt nem vállalkozhatom, csupán példaként említem azt az egészen alapvető problémát, hogy a magyar felsőbb parancsnokságok bizonyos tagjai, elégséges nyelvismeret hiányában a gyakorlatokon nem voltak képesek megfelelően vezetni a „harcok” során alárendeltségükbe kerülő szovjet csapatokat.¹² Mindazonáltal, ha egy rövid-, vagy akár középtávon ki nem küszöbölhető történelmi adottságnak (vagy, ha úgy tetszik: kényszerpályának) tekintjük azt a tényt, hogy Magyarország kénytelen volt betagozódni a Szovjetunió politikai és védelmi rendszerébe, akkor az ebből adódó feladatok teljesítése szempontjából a VSZ (és részben a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa – KGST) bizonyos – részben reális, részben potenciális – lehetőségeket is kínált. Igaz ugyan, hogy a VSZ, különösen a 60-as években, nem volt igazi multilaterális szervezet – később egyébként nem utolsósorban magyar kezdeményezésre elindult és komoly lépéseket tett ezen az úton¹³ – ám a szovjetek „koordináló” tevékenysége folytán, már ebben az évtizedben egyre világosabb és egységesebb fegyverzeti, szervezési stb. rendszer körvonalai rajzolódtak ki, amely technikailag jelentős mértékben segítette a magyar hadseregépítést is. Természetesen ez a folyamat messze nem volt problémamentes, hisz a VSZ vezetése által szükségesnek ítélt, illetve a magyar (politikai és gazdasági) vezetés által lehetségesnek tartott katonai jellegű fejlesztések általában csak viták és kompromisszumok sora árán voltak összeegyeztethetőek.

¹⁰ CSENDES 1998, 74.

¹¹ HL MN VIII. 95. fond, 1963/T-1. d./1. őe. = EHRENBERGER 2006, 116.

¹² HL MN 1969/T-77/185. őe.

¹³ GERMUSKA 2010, 99-132.

Éppen ezen viták és nehézségek nyomán alakult ki a magyar politikai, illetve katonai vezetésben az a meggyőződés, hogy a VSZ akkori rendszere – amelyben például a VSZ Egyesített Fegyveres Erőinek főparancsnoka a Szovjetunió honvédelmi miniszterének első helyettese volt, a tagállamok honvédelmi miniszterei pedig az ő helyettesei; magának a Főparancsnokságnak a hétköznapi munkája jórészt a Szovjet Hadsereg szerveire épült stb. – ebben a formában tarthatatlan, azt jelentősen „demokratizálni” kell. Összességében tehát elmondható, hogy a MN 1956 (1960) utáni fegyverzeti és szervezeti újjáépítése egy többé-kevésbé értelmetlű – igaz, a 60-as évek eleje feszült nemzetközi viszonyai között talán túlságosan gyakran változó – elvárás rendszer keretében, jelentős nemzetközi segítséggel (szovjet hitelek, KGST hadiipari kooperáció)¹⁴ és a hazai adottságok legalább részleges figyelembevételével ment végbe.¹⁵

Új szervezet és fegyverzet a Magyar Néphadseregben

A szárazföldi csapatok szervezetének és fegyverzetének megújítása

Nézzük meg tehát közelebbről a MN felépítésének néhány elemét! Vessünk egy pillantást a hadsereg legfelső irányítási és vezetési rendszerére, ami hármas tagozódást mutat. Ide tartoznak a magyar politikai és állami vezetés illetékes szervei, előbbi esetén gyakorlatilag elsősorban a Magyar szocialista Munkáspárt Politikai Bizottsága (MSZMP PB) és a párt első titkára, utóbbinál elsősorban a kormány Honvédelmi Bizottsága (HB), benne többek között a honvédelmi miniszterrel.¹⁶ A harmadik irányító elem a VSZ Egyesített Erőinek Főparancsnoksága (EFEF), ezen keresztül pedig, mint utaltunk rá tulajdonképpen a Szovjet Fegyveres Erők vezető szervei.

Az MN vezetésének legfelsőbb szerve a Honvédelmi Minisztérium (a továbbiakban HM) volt (a vezetés mindig az adott szervezeten belülről, az irányítás azon kívülről történik) Ez változó létszámmal és szervezetben a legfelsőbb politikai (állami) döntések végrehajtását szervező és irányító katonai vezető szervezet volt. Ezen feladata mellett 1961 őszéig a hadsereg hadműveleti vezetését is ellátta, vagyis a MN vezetés akkoriban a HM-hadosztály-ezred-zászlóalj felállásban mű-

¹⁴ Például 1961 márciusában Grecskó marsall közölte a magyar katonai vezetéssel, hogy a Szovjetunió térítésmentesen átad 200 db T-34/85-ös harckocsit és egy 100 mm-es légvédelmi tüzérezred teljes felszerelését. GERMUSKA 2010, 80.

¹⁵ Bizonyos drágább fejlesztések elhalasztásához a szovjetek még az 1960-as évek elejének (magyar viszonylatban) jelentős fegyverkezési „lázában” is hozzájárultak, pl. ilyen volt a harckocsi-hadosztály felállításának elhalasztása 1960-ban. M SZABÓ 2008, 27.

¹⁶ KISS 2008, 226.

ködött, majd 1961 szeptemberétől az 5. hadsereg parancsnokságának megszervezésével HM-hadsereg-hadosztály-ezred-zászlóalj rendszerűre módosult. A hadsereg-parancsnokság (Budapest, majd Székesfehérvár) létrehozása az újjászervezés egyik legfontosabb lépése volt, hisz nem csak a békeidős vezetésben volt kiemelkedő szerepe, hanem a MN háborús alkalmazásának is alapvető tényezője is. Előbbinek lényege ugyanis az volt, hogy háború esetén a MN egy tábori hadsereggel, frontkötelékben vesz részt a hadszíntéren folyó hadműveletekben.

Az, hogy a hadsereg-parancsnokságot már békében létre kell hozni már 1956-ban felmerült, ám akkor a forradalom közbeszólt.¹⁷ Az 1956 novemberétől működő úgynevezett 4. hadsereg-parancsnokság feladata akkor teljesen más volt, tulajdonképpen a Fegyveres Erők Minisztériumán, mint csúcsminisztériumon belül a MN vezetését látta el, így az előbbinek megszűntével és a HM újra önálló minisztériummá válásával meg is szűnt. 1957/58-ban az MN-nek egy olyan struktúráját hozták létre, amely a valódi fejlesztés beindulásáig afféle áthidaló megoldásnak volt tekinthető. A korábbi 8 szárazföldi hadosztályból 3 maradt (1958-ban létrehoztak egy kiképző hadosztályt), ehhez jött 14 különféle fegyvernemi ezred és alegység.¹⁸ A Honi Légvédelem megmaradt alakulatait is összevonták, előbb a MN Vezérkara Légvédelmi Csoportfőnöksége, majd az Országos Légvédelmi Parancsnokság (a továbbiakban OLP) alárendeltségébe, de harceszközök számát jelentősen csökkentették.¹⁹ Ez a felállás azonban nem annyira egy „harcra kész”, hanem inkább egy békében viszonylag könnyen működtethető hadsereg célját szolgálta.

Ez a helyzet természetesen nem volt szinkronban azzal a mindinkább elfogadottá váló helyzetértékeléssel, hogy Magyarország, földrajzi helyzeténél fogva egy háború esetén ellenséges légitámadásoknak gyakorlatilag azonnal, szárazföldi támadásnak pedig 24-48 órán belül ki lenne téve,²⁰ és ezért nem csak a honi légvédelmi, de a szárazföldi csapatoknak is azonnali, vagy legalábbis rövid idejű (legfeljebb 1-2 napos) készségben kell lenniük, már békeidőben is, illetve a hadműveletek várható gyors kibontakozása miatt rendkívül lecsökkenne a mozgósításhoz rendelkezésre álló idő, s így elsősorban azzal az ember- és hadianyaggal kellene a háborút végigharcolni, ami békében is rendelkezésre áll. A feladat tehát az volt, hogy fokozatosan olyan magasabbegységeket (hadosztályokat) kell létrehozni, amelyek már békében rendelkeznek a tényleges harchoz szükséges erővel és eszközökkel, vagy legalább ezek zömével. Ezek fölé kellett szintén már békében megszervezni azt a hadműveleti szintű parancsnokságot (később

¹⁷ OROSZI 2005 I., 112.

¹⁸ SZANI 1999, 22-25.

¹⁹ SZABÓ — M Szabó 2008, 74.

²⁰ M SZABÓ 2008, 57.

parancsnokságokat) amely ezeket háborúban irányítja. A fentieket részint azért kellett már békében megszervezni, hogy az együttműködést is gyakorolják.

Ugyancsak az esetleges háborúra való felkészülést szolgálta a MN csapatai területi elhelyezkedésének (diszlokáció) megváltoztatása is. Mint ismeretes az úgynevezett „ötvenes évek” folyamán a fő ellenség Jugoszlávia volt, így ezzel szemben csoportosították a hadsereg erői, 1956 után viszont az említett leépítés (5 hadosztály megszüntetése) némileg átrendezte a képet. Így az 1950/60-as évek fordulóján a csapatok területileg viszonylag egyenletesen elosztva helyezkedtek el az ország területén.

- A 4. gépkocsizó lövészadosztály parancsnoksága Gyöngyösön volt, parancsnoka már a forradalmat megelőzően is Bérczes Emil alezredes, egészen 1959 júliusáig, amikor Csaba Gyula ezredes váltotta fel, akit 1962 márciusában Iványi János ezredes követett, az ő utóda pedig 1965-től Soós Sándor ezredes (megbízott parancsnok) volt. Alárendelt csapatai zömében a Duna-Tisza köze és a Tiszántúl északi részén helyezkedtek el; Eger, Aszód, Verpelét, Abasár, Nyíregyháza, Jászberény stb. városokban.²¹ (Itt kell megjegyezni, hogy az egyes hadosztályok alárendelt alakulatainak helyőrségei az itt feltüntetett kb. 1957-1968 közötti időszakban többször megváltozhattak, vagy azért, mert az adott egység/alegység új állomáshelyre került, vagy azért mert az egyes hadosztályok egységeket/önálló alegységeket „cseréltek” egymással, az egyes átszervezések keretében.)
- A 8. gépkocsizó lövészadosztályt 1958-ban kiképző hadosztályként hozták létre Békéscsabán, alárendeltjei Békéscsaba, Mezőtúr, Karcag, Szentes, Debrecen, Nyíregyháza, Szabadszállás, Orosháza helyőrségekben voltak elhelyezve.²² A hadosztályt 1963 nyarán aztán a Dunántúlra telepítették át, és itt a parancsnoksága Zalaegerszegen működött (ez a hadosztály vett részt magyar oldalról az 1968-as csehszlovákiai intervencióban, amelynek magyar fedőneve ezért „Zala-gyakorlat” lett.), csapatai Nagykanizsán, Zalaegerszegen, Tapolcán, Marcaliban, Lenti-ben stb. települtek, parancsnoka az áttelepülés előtt Oláh István ezredes, utána Lakatos Béla vezérőrnagy volt.²³
- A 7. gépkocsizó lövészadosztály – amely a korábbi 27. lövészadosztály átszervezésével jött létre – parancsnoksága Kiskunfélegyházán

21 HL MN Különgyűjtemény (Kgy.) A-II/a-27/a.

22 HL MN Különgyűjtemény (Kgy.) A-II/a-27/a.

23 HL MN Különgyűjtemény (Kgy.) A-II/a-27/a.

települt, parancsnoka 1960 novemberéig Bakonyi Sándor ezredes, utána 1961 augusztusáig Lakatos Béla ezredes, majd 1968-ig Kerekes Szilveszter ezredes, csapatai pedig zömmel a Duna-Tisza köze déli részén: Mezőtúr, Kalocsa, Hódmezővásárhely, Szentes, Szeged stb. helyőrségekben helyezkedtek el. Az egykor a jugoszláv-irány első lépcsőjében levő hadosztály időközben átminősült a Dunántúlon állomásozó hadsereg második lépcsőjévé.

- Korábban is a Dunántúl déli részén állomásozott a 9. gépkocsizó lövészhadosztály (1957 tavaszáig 17. lövészhadosztály) parancsnoksága Kaposváron, csapatai Tapolca, Nagykanizsa, Marcali, Tata stb. helyőrségekben, parancsnokai: 1958 augusztusáig Martics Pál alezredes, 1960 augusztusáig Kálazi József ezredes, 1965 második félévében megbízott parancsnokként Báthori Ferenc alezredes, majd Bogya Imre ezredes.²⁴
- A 11. harckocsi-hadosztályt 1961 nyarán hozták létre, parancsnoksága Tatán, csapatai Tata, Rétság, Várpalota, Vác stb. helyőrségekben helyezkedtek el, parancsnoka Bérczes Emil ezredes volt.
- Szintén 1961-ben szervezték meg a 15. gépkocsizó lövészhadosztályt, amelynek parancsnoksága előbb Békéscsabán, majd 1963-tól Nyíregyházán volt elhelyezve, parancsnoka 1963-ig Molnár József alezredes, ezután Száraz Pál alezredes, majd 1966-tól Hodosán Imre vezérőrnagy voltak. Ez a magasabbegység úgynevezett „keret” hadosztály volt, ami azt jelenti, hogy békében csak háborús állománya negyedével-ötödével rendelkezett (szemben a dunántúli hadosztályok 90% körüli feltöltöttségével), amit háború esetén mozgósítással egészítették volna ki.

Az 5. hadsereg parancsnokságát eredetileg Budapesten hozták létre, majd Székesfehérvárra telepítették át, amivel egy időben a fenti hadosztályok és azok alárendelt egységei egy részét is áttelepítették új helyőrségeikbe.²⁵ Így alakult ki az új diszlokációs struktúra, amelynek lényege, hogy az 5. hadsereg első lépcsős hadosztályai a Dunántúl északi- és nyugati részén állomásoztak úgymint: 9. gépkocsizó lövészhadosztály (Kaposvár), 8. gépkocsizó lövészhadosztály (Zalaegerszeg), 11. harckocsi-hadosztály (Tata). A hadsereg második lépcsőjéhez tartoztak a 7. gépkocsizó lövészhadosztály (Kiskunfélegyháza), a 4. gépkocsizó lövészhadosztály (Gyöngyös) illetve a 15. gépkocsizó lövészhadosztály (Nyíregyháza).

Itt kell megemlíteni egy sajátos alakulatról, amely ugyancsak az első lépcsőhöz tartozott. Ezen kötelék nevének megadása sem egészen egyszerű, nevezhetjük

²⁴ HL MN Különgyűjtemény (Kgy.) A-II/a-27/a.

²⁵ HL MN VIII. 2. fond, 1963/T-1. d./1. öc. = EHRENBARGER 2006, 119.

ugyanis hivatalos nevén 5. önálló harcokocsiezrednek, fedőszáma alapján MN 1480-nak, ám ezeknél jóval informatívabb az 5. önálló hadműveleti-harcászati rakétadandár megnevezés. Ezt az egységet 1962-63 folyamán állították fel, és akkor a MN messze legnagyobb pusztító erőt képviselő alakulata volt (később is csak a repülőcsapatok váltak potenciálisan képessé hasonló pusztításra). A dandár feladata ugyanis az volt, hogy háború esetén az 5. hadsereg harcát az ellenségre mért csapásokkal, köztük atomcsapásokkal segítse.

Nézzük most kissé részletesebben a fenti alakulatok felépítését, kezdve a „szupertitkos alakulattal”, a rakétadandárral. A dandár felállítása már 1962 őszén megkezdődött Tapolca helyőrségben, az Elnöki Tanács határozata alapján, noha hivatalossá csak később vált a folyamat, ugyanis Czinege Lajos honvédelmi miniszter 1963 tavaszán terjesztette a Politikai Bizottság elé az, az év február 26-28-án Varsóban a VSZ honvédelmi miniszterei által tartott tanácskozáson a MN-re vonatkozóan elfogadott új fejlesztési jegyzőkönyvet, ami az 1961. március 30.-i jegyzőkönyvhöz képest plusz feladatként tartalmazta a hadműveleti-harcászati rakétadandár felállítását.²⁶ Ezen alakulat jelentőségét aligha lehet túlbecsülni, hiszen arra volt képes, hogy háború esetén atomcsapást (esetleg vegyi- vagy biológiai csapást) mérjen az ellenségre, és mint említettük, a MN messze legnagyobb pusztító erejű alakulata volt (igaz, hogy a MN sohasem birtokolt tömegpusztító fegyvereket, ezért a dandár képességei csak úgy váltak volna teljessé, ha a szovjetek háború esetén a terveknek megfelelően leszállították a megfelelő rakétafejeket). A dandár eszközeinek legfontosabb és leglátványosabb darabja, maga a 8K11 hadműveleti-harcászati rakétakomplexum volt (a nyugati szakirodalomban SCUD-A és SS-1B néven ismert). A fegyvert a Szovjetunióban az 1950-es évek közepén állították szolgálatba.

- rendeltetése volt az ellenség atomeszközei, fő csoportosításai, vezetési pontjai, repülőtereken levő harcászati repülőgépei, hadtáp-csomópontjai pusztítása²⁷
- a rakéta hatótávolsága 50–275 km
- induló tömege 4,5 t, utóbbiból a rakétafej 989 kg
- folyékony üzemanyagú hajtóművének működési ideje 39,4–62,5 m/s
- a rakéta repülési ideje 162–302 s, irányítórendszere „tehetetlenségi program” volt²⁸
- eszköz maximális tárolási ideje előkészítetlen állapotban 17 év, előkészítettben 10 év

²⁶ M SZABÓ 2010, 13.

²⁷ HL MN Kgy. A-IV/b-1. 55.

²⁸ HL MN Kgy. A-IV/b-1. 55.

- teljes előkészítési és indítási ideje 295 perc volt
- 9P117 típusú indítóállványának maximális sebessége műúton 60 km/h, földúton 50 km/h, az emelőkeret függőlegesbe állítása (a rakéta ugyanis így volt indítható) 2,25-3,5 perc volt²⁹

A fenti néhány technikai adat talán képes érzékeltetni, mennyire bonyolult fegyverről – a MN egyik legbonyolultabbjáról – van szó, nem véletlen, hogy „mindössze” 6 db ilyen komplexum és kiszolgáló szervei egy egész dandárt alkottak (összesen 2 osztály; osztályonként 3-3 üteg; ütegenként 1-1 rakéta). Egy ilyen rakéta megfelelő elindítása igen bonyolult feladat volt, számos speciális eszköz és különlegesen kiképzett katona közreműködését igényelte.

A „szupertitkos” dandáron kívül, mint láthattuk a MN szárazföldi csapatainak főerőit a gépkocsizó lövészadosztályok, illetve, megszervezésétől kezdve, ezek mellett a harckocsi-hadosztály alkották. Ezek tipikus felépítése és fegyverzete az 1961 őszi átszervezés szerint a következőképpen alakult.

Egy gépkocsizó lövészadosztály állt:

Hadosztály-parancsnokság

- 3 gépkocsizó lövészezred
- 1 harckocsi-ezred
- 1 tüzérezred
- 1 szállítózászlóalj
- 1 légvédelmi tüzérosztály
- 1 műszaki zászlóalj
- 1 híradó-zászlóalj
- 1 felderítőszázad
- 1 vegyvédelmi század
- egyéb kiszolgáló egységek.

Főbb nehéz fegyverei:

- 198 db T-34/85
- 6 db úszó harckocsi (3-3 a felderítőszázadnál, illetve a harckocsiezrednél)
- 27 db 82 mm-es (9-9 db a gépkocsizó lövészezredeknél) és 18 db 120mm-es (6-6 db minden gk. lövészezrednél) aknavető
- 18 db 57 mm-es páncéltörő ágyú (6-6 db a gk. lövészezredeknél)
- 18 db 57 mm-es légvédelmi ágyú (a légvédelmi tüzérosztálynál)
- 322 db páncélozott szállító harcjármű (PSZH, ilyen eszközökkel a valóságban a magyar csapatok – bár nagy szükség lett volna rájuk! – az 1970-es évekig nem rendelkeztek)

²⁹ HL MN Kgy. A-IV/b-1. 55.

- 12 darab SMEL önjáró páncéltörő rakétakomplexum (4-4 db a gk. lövésvezredeknél)
- 36 db 122 mm-es tarack (a tüzérezredben)
- 2 db Luna harcászati rakéta

A harckocsi-hadosztály esetében a felépítés hasonló azzal az alapvető különbséggel, hogy itt 1 gépkocsizó lövésvezred és 3 harckocsiezred szerepel, a fegyverzet esetében a harckocsi állomány 314 db T-54-ből áll, az úszó harckocsik száma 17 db, a légvédelmi tüzérsztály pedig ZSU-57-2 típusú önjáró légvédelmi géppáncéllal van felszerelve, egyéb eszközei hasonlóak a gépkocsizó lövészhadosztályokéihoz.³⁰

Látható, hogy a szárazföldi hadosztályok fő fegyverei alapvetően a harckocsi, valamint a rakéta-, és a (rakéta-)tüzérségi fegyverek kategóriáiba sorolhatóak. A harckocsik a gépkocsizó lövészcsoportok esetében a jó öreg T-34/85-ösök voltak. Ezek, mint ismeretes, a második világháború legendás harceszközei közé tartoztak, 85 mm-es löveggel felszerelt változatuk 1943 végén-1944 elején állt szolgálatba.³¹ Később valódi túlélőnek bizonyult, hiszen például a kubai csapatok még 1975-ben is bevetették Angolában – igaz, ez valószínűleg már inkább az afrikai háborúk sajátosságaival mintsem a harckocsi képességeivel magyarázható.³² Az 1950-es és 1960-as években rendszerbe állított amerikai és nyugat-európai harckocsik (M-48, M-60, Leopárd, AMX-30) egyre inkább fölénybe kerültek az idősebb szovjet harckocsikhoz képest. Ennek ellenére a szovjet hadvezetés 1961-ben még megfelelőnek tartotta a típust a MN számára, ekkor ugyanis Grecsó marsall (a Varsói Szerződés Egyesített Fegyveres Erőinek főparancsnoka) nem csupán azt jelezte, hogy a Szovjetunió hajlandó nagyobb számban ingyen átadni ilyen eszközöket, de azt is javasolta, hogy ha a magyar fél anyagi helyzete nem teszi lehetővé kellő számú T-54 beszerzését, akkor vásároljanak helyette olcsóbb T-34-est.³³ Persze ez a befektetés így sokkal rövidebb távú volt, mint a T-54 beszerzése lett volna, a T-34 napjai, mint első vonalbeli harckocsié az európai hadszíntéren természetesen meg voltak számlálva, sőt a Szovjetunióban akkoriban már a T-54/55 leváltására szánt T-62-esen dolgoztak! Az új T-54 egyébként csaknem minden mutatót tekintve felülmúlta a T-34 képességeit. Prototípusa 1947-ben készült el, később továbbfejlesztett változatával,

³⁰ HL MN Kgy. A-II/a-17. 60. sz. melléklet.

³¹ BOMBAY-GYARMATI-TURCSÁNYI 1999, 149.

³² JORGENSEN-MANN 2001 : 34.

³³ GERMUSKA2010 : 80. és HL MN VIII. 2. fond 1961/ T-4. d. /8. öe. = EHRENBURGER 2006: 77.

a T-55-tel együtt több országban (Szovjetunió, Csehszlovákia, Lengyelország, Kína) több mint 70 000 darabot gyártottak belőle.³⁴ A 36 tonnás harckocsi 100 mm-es D-10 harckocsi-ágyúval volt felszerelve, amelyet már a T-54A változatnál függőleges stabilizátorral láttak el (ennek lényege, hogy egy giroszkópos megoldással az ágyú a harckocsi mozgása közben is a célra irányozva tartható), bár igazán jól akkortól működött, amikor a későbbi változatokon vízszintes stabilizátorral is kiegészítették.³⁵ Maximális sebessége, a T-34-hez hasonlóan 50 km/h volt, páncélvastagsága azonban 20-170 mm, szemben a T-34 maximális 90 mm-es páncélvastagságával.³⁶ A T-54 400 km-es hatótávolsága mintegy 100 km-rel haladta meg a leváltott típusét. A T-55 majd a hatvanas évek középső harmadától még több újdonságot hozott a MN-be, úgymint atom-, biológiai, vegyi védelem (ABV-védelem), légzőcső stb.³⁷ A harckocsival való ellátottság a MN-ben minőségi problémák mellett mennyiségileg szintén nem volt megoldott a gyakorlatban a hatvanas évek elején sem. Noha mint láttuk, az olcsóbb T-34 beszerzése – rövid távon – lehetővé tette nagyobb mennyiségű harckocsi beszerzését, az így sem volt elegendő.³⁸ Ennek következtében a magyar gépkocsizó lövészadosztályoknál a harckocsik helyett nagyobb számú tüzérségi eszközt rendszeresítettek: pl. a hadosztály harckocsiezredében az eredetileg előírt 94 db harckocsi helyett csak 65 db volt, ám a 122 mm-es tarackok számát 24 db-ról 42 db-ra növelték.³⁹ Ez a megoldás egyértelműen kisebb hatékonyságot és nagyobb létszámszükségletet eredményezett, ugyanis a tüzérségi eszközök kiszolgálása több katonát igényelt, mint a harckocsiké. A hatékonyság csökkenését pedig látványosan alátámasztották a különféle helyi háborúk eredményei, amelyek azt mutatták, hogy a harckocsi, ahol csak be lehetett vetni (márpedig a gyakorlatban számos olyan helyen is be lehetett vetni, ahol eredetileg azt lehetetlennek tartották: pl. Vietnám; Központi-fennsík) ott a szárazföldi hadműveletek alapvető eszköze volt.⁴⁰ Nyilvánvaló hátrányai ellenére a fenti megoldás azért volt kézenfekvő, mert ellentétben a harckocsikkal, a lövegeknek és aknavetőknak számos típusát gyártották Magyarországon a vizsgált korszakban

³⁴ TURCSÁNYI 2008, 417.

³⁵ CHANT 2005, 137.

³⁶ FORD 2008, 125.

³⁷ CHANT 2005, 137.

³⁸ A T-34 ára 178 000 rubel, a T-54-esé pedig 398 000 rubel volt 1961 körül. (M SZABÓ 2007, 30.)

³⁹ HL MN Kgy. A-II/a-17. 1282.

⁴⁰ KUTI 1987, 129. sem kellett újítani a 80-as évekig. HL MN Kgy. A-IV/b-3. 40., 43.

már legalább tíz éve, így egyesekből akkora készlet halmozódott fel a hadsereg-csökkenés hullámai nyomán, ami mennyiségi bővítést ezen fegyvereknél hosszú évekig nem tett szükségessé.⁴¹

Azt, hogy a fenti hiányosságokkal együtt, a MN mégis abban a kivételes helyzetben volt az 1960-as évek elején, hogy a legkorszerűbb fegyvereket is nagy számban állíthatta szolgálatba, azt legszemléletesebben a szárazföldi hadosztályoknál is rendszeresített rakétafegyverek mutatják. Ez a korszakban két kategóriát jelentett: a nagyobb harcászati- (föld-föld) és a kisebb páncéltörő rakétákat. A harcászati rakéták alapvető rendeltetése az volt, hogy ABV-csapásmérő képességgel ruházzák fel a hadosztályokat. A MN-ben erre a feladatra 1962-től a 2K6 Luna elnevezésű rakétakomplexumokat állították szolgálatba. Ez az eszköz egy harcászati rakétacsalád egyik tagja volt, amelyet az angolszász terminológiában FROG-nak (Free Rocket Over Ground) neveznek. Egy kb. 2200 kg tömegű (az egyes változatok között kisebb eltérés lehetséges), 10-32 km közötti hatótávolságú, szilárd hajtóanyagú, nem irányított ballisztikus rakétáról van szó.⁴² A rakétát (3R9 vagy 3R10) a 2K6 komplexum esetén a PT-76 könnyű harckocsi lánctalpas alvázára telepítették, ami terepen 10 km/h, földúton 30 km/h, műúton 40 km/h sebességgel volt képes azt szállítani.⁴³ Ezen eszközökből 1962-1966 között minden hadosztálynál 1 osztályt szerveztek, amely 2 indítóütegből (ütegenként 1-1 rakéta) és egy rakéatechnikai szakaszból állt.⁴⁴ Akárcsak a hadműveleti-harcászati rakétadandárnál, a harcászati rakétaosztályoknál is nagy gondot fordítottak az alakulat valódi feladatának és fegyverzetének titokban tartására. Úgynevezett „védett” alakulatokként csak „megbízható”, vagyis politikai-származási hátterüket tekintve kifogástalan sorköteleseket soroztak be hozzájuk. A katonák harckocsizó fegyvernemi jelzéseket viseltek és írásban kötelezték magukat arra, hogy nem beszélnek alakulatuk valódi viszonyairól, rendeltetéséről stb., magát a „különleges technikát” (a rakétákat) pedig szigorúan őrizték.⁴⁵

Kevésbé voltak titkosak a páncéltörő rakéták. Az első irányított páncéltörő rakétaüteget 2K15 SMEL típusú rakétákkal 1963-ban állították rendszerbe a MN-ben. Beosztásuk a gépkocsizó lövészezredek ezredközvetlen páncéltörő ütegeibe történt. A Szovjetunióban 1958-ban rendszerbe állított SMEL-t

⁴¹ Minőségi fejlesztés persze sok esetben szükséges volt, pl. a 122 mm-es 38M és a 152 mm-es 43M tarackoknál, ám pl. a 82 mm-es 37M és a 120 mm-es 43M aknavetőket még csak fel sem kellett újítani a 80-as évekig. HL MN Kgy. A-IV/b-3. 40., 43.

⁴² HL MN Kgy. A-IV/b-4. 61.

⁴³ HL MN Kgy. A-IV/b-4. 61.

⁴⁴ HL MN Kgy. A-IV/b-4. 74.

⁴⁵ HL MN VIII. 93. fond, 1963/T-26. őe. = EHRENBERGER 2006, 113-116.

Magyarországon két különböző típusú indítóállványon használták: a 2P26-on és a 2P27-en.⁴⁶ Előbbi egy átalakított GAZ-69 gépkocsi alvázára volt telepítve 4 db rakétával, utóbbi pedig egy BRDM-1 harci felderítő járműre 3db rakétával. Maga a rakéta 22,5 kg tömegű volt, indítás után 8,5 fordulat/s sebességgel forgott a tengelye körül, irányítását pedig egy háromerű kábelon keresztül egy joystick segítségével végezte az irányzó, a rakéta hátulján levő fényjeleket figyelve. (Ez az irányítási mód nem volt igazán praktikus, hiszen harci körülmények között az irányzó viszonylag könnyen megzavarható volt pl. géppuskarűzzel.)⁴⁷ A 90-110 m/s-al repülő rakéta 5,4 kg-os kumulatív robbanófeje 300 mm homogén acélpáncélzatot volt képes átútni az 500-2300 méteres hatótávolságon belül, vagyis bármelyik akkor létező harcokocsit képes volt megsemmisíteni.

A MN szárazföldi csapatai azonban nem csak a „nehéz-„ és a „legkorszerűbb” kategóriákban kaptak figyelemre méltó és szinte vadonatúj fejlesztésű fegyvereket az 1950-1960-as évek fordulóján, de például a kézifegyverek kategóriáján belül is. Itt most két fegyvercsaládot emelnék ki: az AK gépkarabélyokat és az RPG-2/7 kézi páncéltörő gránátvetőket. A Mihail Tyimofejevics Kalasnyikov által „megálmodott”, széles körben ismert, a hidegháború éveiben és napjainkban is igen elterjedt AK gépkarabélyok első változatait 1947-ben kezdték el gyártani Izsevszkben a nagy múltú IZSMAS (ИЖМАШ: Ижевский Машиностроительный Завод) fegyvergyárban. A gépkarabély egy akkoriban a legtöbb korszerű hadseregben meglevő – jelentős részben világháborús tapasztalatok által inspirált – koncepcióból indult ki. Ennek lényege, hogy egy olyan fegyverre van szükség, amely a korábbi, pisztolylőszerrel tüzelő géppisztolyoknál nagyobb lőtávolságot és átütőerőt garantál, másrészt a puskalőszerrel tüzelő ismétlő- és öntöltő puskáknál könnyebb, miközben nagyobb tűzgyorsaságot tesz lehetővé. A fegyver tervezésénél az M43 típusú 7,62x39 mm-es karabélylőszerből indultak ki, amely kisebb és könnyebb volt a puskalőszerkeknél. Az új fegyver szekrénytárában ebből 30 darab fért el, ezeket 710 m/s torkolati sebességgel, 750 lövés/perc elméleti tűzgyorsasággal volt képes kilőni a 4,3 kg tömegű, gázelveletes rendszerű gépkarabély.⁴⁸ (Itt érdemes megjegyezni, hogy a korabeli magyar források túlnyomó többsége, helytelenül géppisztolynak titulálja a különféle AK-változatokat.) Magyarországon a fegyvert 1960-ban rendszeresítették. Már ebben az évben 15 000 db fatusás fegyvert kívántak legyártani és ezzel a 9. gépkocsizó lövészadosztályt átfegyverezni, illetve a többi hadosztályhoz tanulmányozásra 15-30 db-ot elküldeni.⁴⁹ Az eredeti terv szerint az 1961-ben legyártandó 30 000

⁴⁶ HL MN Kgy. A-IV/b-2. 15.

⁴⁷ HOGG [1999], 109.

⁴⁸ MCNAB 2002, 33.

⁴⁹ HL MN 1962/T-77. őe.

darabban a Határőrséget és egy újabb gépkocsizó lövészhadosztályt fegyvereztek volna át, majd 1962-63-ban a fennmaradó csapatokat, s ez után készültek volna el a mozgósítási tartalékkészletek.⁵⁰ Czinege Lajos honvédelmi miniszter azonban már ekkor az elején arról is tájékoztatta a Politikai Bizottságot, hogy esetleg egy az említettnél újabb változatot is gyártásban lehetne venni – amennyiben a szakmai vizsgálatok javasolják – amelynek előnye, hogy könnyebb, és olcsóbban gyártható. A magyar honvédelmi miniszter itt az úgynevezett AKM változatra utalt (Автомат Калашникова Модернизированный: kb. „Kalasznyikov modernizált automata fegyver”). Ezt a változatot 1959-ben kezdték el gyártani a Szovjetunióban. Az AK-fegyverek korábbi változataihoz képest jelentős módosításokat hajtottak rajta végre, amik például javítottak a tüzelés pontosságán, a gyártás gazdaságosságán (egyreszert az alkatrészek gyártásánál az addigi forgácsolás helyett préselést és hegesztést alkalmaztak), ezenkívül a fegyver tömege 3,14 kg-ra csökkent.⁵¹ Végül magyar részről valóban átálltak az AKM gyártására (ez még az eredetinel is „gazdaságosabb” lett a fa alkatrészek műanyagra és fémre cserélésével) és az új fegyver a 60-as évek második feléig, az AMD-65, a magyar fejlesztésű AK-változat megjelenéséig a Néphadsereg alapfegyvere maradt. Az AK-47, és továbbfejlesztett változatai képességeit különösen értékessé tette, hogy az 1960-as évek legelején a szóba jöhető „ellenség” hasonló kategóriájú eszközei legjobb esetben is csak elérték, ám semmiképpen sem haladták meg azokat, hiszen az orosz fegyvert (amelyet persze napjainkig folyamatosan továbbfejlesztenek) ma is valamennyi összehasonlítás minden idők egyik legjobb kézfegyvereként tartja számon. Az új fegyver nem csupán jó minőségű volt, de viszonylag „időben” is került rendszeresítésre. Elmondható ugyanis, hogy még a nagyhatalmak fegyveres erőiben is (az egyetlen Szovjetuniót kivéve) csupán az 1950-es évek második felében, vagy a 60-as évek elején került sor a részben második világháborús zárdugattyús- és öntöltő puskák felváltására olyan gépkarabélyokkal, mint például a belga/brit FN FAL/L1A1 család, az olasz Beretta BM-59, a nyugat-német G3, az amerikai M-16 stb.. (A francia fegyveres erők pedig az 1970-es évekig kellett, hogy várjanak az első, nagyobb számban rendszeresített gépkarabélyukra a FAMAS-ra).

Az AK gépkarabélyok mellett, ugyancsak a 60-as évek elején rendszeresített, a MN által addig nem alkalmazott, ám ezt követően igen széles körben használt fegyverkategória volt a kézi páncéltörő rakétáké. Ezek közül az RPG-2-t 1960-ban, az RPG-7-t pedig 1963 rendszeresítették.⁵² (A fegyver nevének érdekessége, hogy az RPG rövidítés orosz, angol és magyar nyelven is érvényes, kis eltéréssel:

⁵⁰ HL MN 1962/T-77. őe.

⁵¹ MCNAB 2002, 29.

⁵² HL MN Kgy. A-IV/b-3. 11.

ручной противотанковый гранатомёт, rocket-propelled grenade, rakéta-páncéltörő gránát vagy rakéta-póthajtású gránát.) A szovjet fegyveres erőknél az RPG–2 1949-ben állt szolgálatba és az első ilyen kategóriájú fegyverük volt. A 40 mm-es indítócsőből kilőhető 100 mm-es, 1,7 kg tömegű, 170 mm homogén páncélzatot 500m-en belül átütni képes kumulatív gránát képességei az 1950-es évek végén már nem voltak megfelelőek, így 1960-ben rendszerbe is állt az utódja az RPG–7.⁵³ Ennek nagyobb, 2,25 kg tömegű gránátja 900 m távolságból 320 mm homogén páncélzatot volt képes átütni,⁵⁴ ami elég volt ahhoz, hogy elvileg az akkori idők bármely harckocsijával képes legyen elbánni, a Varsói Szerződés egész fennállása alatt a lövészek első számú kézi páncéltörő fegyvere legyen, és még a XXI. század elején is tiszteletet ébresszen bármilyen ellenségben, főleg ha gyakorlott kezelő használja nehezen átlátható, például városi terepen.

A Honi Légvédelem

Időben a szárazföldi csapatokat is megelőzve került sor a honi légvédelmi rendszer modernizálására. Ennek a haderőnemnek kiemelt fontosságát több tényező is alátámasztotta. Egyfelől az akkori viszonyok közt az ellenséges légierő hadászati és harcászati csapásmérő erői egyaránt óriási pusztító erővel bírtak, főleg ha tömegpusztító fegyverekkel szerelték fel őket. Ezek ellen csak a legkorszerűbb légvédelmi eszközök és harceljárások összehangolt alkalmazásával lehetett hatékonyan védekezni. Magyarország helyzetét különösen súlyossá tette, hogy a VSZ hadászati első lépcsőjébe tartozott, így légi veszélyeztetettsége igen nagy volt, miáltal az ország elemi védelmi érdeke volt egy hatékony légvédelmi rendszer kiépítése. (Zárójelben jegyzem meg, hogy ebben az esetben a VSZ-tagságunk ellentmondásos következményekkel járt, hisz egyfelől ez önmagában is nagyban hozzájárult az ország célponttá válásához, ám egyúttal olyan jelentős katonai segítséget is garantált, amivel például a semlegessége ellenére ugyancsak háborús célpontnak, potenciális hadszíntérnek kezelt Ausztria nem rendelkezhetett.) Éppen a magyar légvédelem forradalom utáni megújításának idejére, vagyis az 1950-es és az 1960-as évek fordulójára esett egy „forradalom” a légvédelem eszköztárában is. Ezt elsősorban az egész hidegháborús periódusban elsőrangúnak számító szovjet rakéatechnika tette lehetővé. Sikerült ugyanis olyan föld-levegő osztályú rakétákat, és velük együttműködő radarrendszereket, valamint elfogó vadászrepülőgépeket kifejleszteni, majd rendszerbe állítani, amelyek alkalmazásával az országos légvédelmi rendszer a magyar katonai költségvetés viszonyai mellett is hatékonyan kiépíthető volt. Hogy ez milyen fontos kérdés volt, azt

⁵³ MYATT 1993, 234.

⁵⁴ MYATT 1993, 234.

mutatja, hogy – ha kis lépésekkel is – a honi légvédelemhez tartozó csapatok fejlesztése 1957-59-ben is folyt.⁵⁵ A nagyobb ütemű fejlesztés ugyanakkor 1959-től indult be, ekkor jött létre a Honi Légvédelmi Kiképzőközpont Börgöndön. A honi légvédelem csapatai az átmeneti időszakban az 1957. december 1.-jén megalakult Országos Légvédelmi Parancsnokság (OLP), illetve az ugyanazon év április 15.-én felállított Repülő Kiképző Központban (RKK) nyertek elhelyezést.⁵⁶ 1960. július 1.-jén létrehozták az 1. honi légvédelmi hadosztályt, ami immár egy integrált, összefegyvernemi légvédelmi magasabbegység volt, állományában 2 vadászpilóta-, 2 légvédelmi rakéta-, és 1 rádiótechnikai ezreddel.⁵⁷ 1961. július 31.-gyel megszűnt a RKK is, helyette megalakult a Kilián György Repülő Műszaki Főiskola Szolnokon.⁵⁸ A modern légvédelmi fegyverzet beszerzése is megindult. 1959-ben rendszerbe állt 1 légvédelmi rakétaosztály és egy technikai osztály, majd 1960-ban újabb 4 rakétaosztály, s ezt követően évről évre újabbak, mígnem 1962 januárjában, amikor átvették az ország légterének védelméért való felelősséget a szovjet Déli Hadseregcsoporthoz (DHSCS) csapataitól, a magyar honi légvédelem alakulatai 3 ezredbe szervezett 14 harci- és 3 technikai osztállyal (84 rakétakilövő), valamint 3 vadászpilóta-ezreddel (bennük 80 db szuperszonikus és ugyanannyi szubszonikus vadászgéppel) rendelkeztek.⁵⁹ A légvédelmi rakétaosztályok SZ–75 Dvina föld-levegő rakétákkal voltak felszerelve.⁶⁰

A Dvina a korszak egyik csúcshajója volt, elég itt arra utalni, hogy 1960. május 1.-jén a Szovjetunió fölött Francis Gary Powers U-2-esét egy ilyen eszközzel lőtték le. Az SZ–75 tervezése 1953-ban kezdődött a B-1 tervezőirodában Roszpeltyin akadémikus vezetésével (később komoly szerepet játszott a fejlesztésben Pável Grusin a Lavocskin irodától).⁶¹ A legfontosabb cél az volt, hogy elődjénél, az SZ–25 Berkutnál gyorsabban és olcsóbban telepíthető legyen, s persze, hogy képes legyen az akkor legfőbb veszélyt jelentő, nagy magasságban, nagy sebességgel repülő ellenséges atombomba-hordozó repülőgépek lelövésére. Az 1955. április 26.-án végrehajtott első sikeres teszt, majd az ezt követő további próbák és fejlesztések után 1957 végén állt rendszerbe.⁶² Az SZ–75 rendszer V–750 rakétája (amit később több hullámban továbbfejlesztettek) két hajtóműfokozatból állt: egy, az indítás után 3 másodperc alatt kiegészítő szilárd (nitrocellulóz)

⁵⁵ EHRENBERGER 2006, 7. (OKVÁTH Imre: Történeti bevezető), CSENDES 1998, 64.

⁵⁶ GYÖRI 2009, 92. és SZABÓ — M SZABÓ 2008, 74.

⁵⁷ HL MN VIII. 38. fond 1961/T-42. d./159.őe. In. EHRENBERGER 2006, 94.

⁵⁸ SZABÓ — M SZABÓ 2008, 79.

⁵⁹ SZANI 1999, 40.

⁶⁰ HL MN Kgy. A-IV/b-2. 12.

⁶¹ KÖVÁRI 2009, 36.

⁶² KÖVÁRI 2009, 37.

hajtóanyagú gyorsító hajtóműből és egy folyékony üzemanyagú menethajtóműből (utóbbiban egy 550 kg-os tartályban dinitrogén-tetroxid-salétromsav illetve egy 250 kg-os tartályban ammóniumszármazék volt – mivel mindkettő erősen mérgező, a feltöltés és ürítés csak egész testet fedő védőruhában volt lehetséges).⁶³ A célpont megsemmisítését a 190 kg tömegű harci fej végezte. A megsemmisítési zónája vízszintes távolságban 5 km-től 30-40 km-ig, magassága 300m-től 27 km-ig terjedt. Elvileg képes volt hatékonyan támadni maximum 1000 m/s sebességgel közeledő, vagy 420 m/s-al távolodó objektumot.⁶⁴ Hogy a fenti adatok mögött milyen komoly valós pusztítóerő van, azt a következő évtizedek helyi háborúi tették világossá, hisz az SZ-75 volt az első szovjet légvédelmi rakéta-rendszer, amit széles körűen exportálta, messze nem csak a VSZ tagállamaiba. Egyik első komoly háborúja az Amerikai Egyesült Államok és a Vietnámi Népi Demokratikus Köztársaság között 1965-ben megindult légi háború volt, ahol különösen a kezdeti időkben látványos sikereket értek el az amerikai légierő és a haditengerészet repülőcsapataival szemben. (Ebben valószínűleg komoly szerepe volt annak, hogy az első években a vietnámi légvédelmi rakétaosztályokat szovjet „tanácsadók” üzemeltették.) Mindemellett, ez a háború nem igazolta teljesen a rakéta hatékonyságával kapcsolatos legoptimistább feltételezéseket – például, hogy magyar viszonyok között maximum 3 rakétát számítottak egy ellenséges repülőgép lelövésére⁶⁵ – ugyanis egyes források szerint 6808 indított rakétával lőttek le 1100 repülőgépet, más források szerint azonban 9000 rakétával mindössze 200 repülőgépet.⁶⁶ (A fenti adatoknál mindenképpen figyelembe kell venni a vietnámi kezelőszemélyzet a szovjetekhez képest szerényebb felkészültségét, az esetleges taktikai hiányosságokat, az adott éghajlaton a rakéták szakszerű tárolásának hiányából fakadó fokozott meghibásodási lehetőségeket, az SZ-75 kínai másolatainak a HQ-1 és HQ-2-nek alacsonyabb technikai szintjét stb. és természetesen a rendkívül gyorsan fejlődő amerikai ellentevékenyesség hatását.) Mindenesetre az a tény, hogy a rendszer egy továbbfejlesztett változatával még 1991-ben is lőttek le Irak felett amerikai harci repülőgépet,⁶⁷ mutatja, hogy a hidegháború egész ideje alatt bármilyen ellenséges nemzet pilótájának volt oka aggodalomra, ha megpillantotta a földön az SZ-75 osztályok jellegzetes hatszög alakú telepítő helyeit (persze éles helyzetben mire megpillantotta volna, már késő volt). Egy SZ-75 osztály ugyanis 6 db SZM-63-II típusú

⁶³ KÖVÁRI 2009, 37.

⁶⁴ HL MN Kgy. A-IV/b-4 „Technikai adattár”

⁶⁵ Szilágyi László vezérőrnagy országos légvédelmi parancsnok 1963-ban ezt csökkenthetőnek tartotta 1,5-2 darabra. HL HM VIII. 95. fond 1963/T-1./1.őe.

⁶⁶ KÖVÁRI 2009, 39.

⁶⁷ KÖVÁRI 2009, 39.

rakétaindítót foglalt magába, s ezeket szabvány szerint kellett elhelyezni, hogy az egyes állványok újratöltéséhez a tartalék rakétákat szállító teherautók ne akadályozzák egymás mozgását: ez adta a jellegzetes csillag alakú alapformát. Természetesen, mint minden korabeli rakétafegyvert, úgy ezt is nagyszámú technikai eszköz szolgálta ki.

A honi légvédelem másik alapfegyvere, az elfogó vadászrepülőgép ugyancsak meglehetősen bonyolult eszköznek számított. Ráadásul ezek fejlődése a második világháború utáni évtizedekben igen gyors volt. Mint ismeretes, már a világháború évei alatt rendszerbe állt brit, majd német oldalon az új, sugárhajtású repülőtechnika, amely aztán az 1940-es évek végétől a nagyhatalmak légierőinek – és különösen vadászrepülő-csapatainak – a gerincét alkotta. Az új hajtóművek óriási teljesítménybeli fölénye a régiekhez képest, azt eredményezte, hogy a régi vadászrepülőök rendszerben tartása az ötvenes évek elejére meghaladottá vált. A VSZ megalakulása után gyorsan világossá vált, hogy részint Magyarország, illetve a szocialista védelmi szövetség érdekei – amelyek a repülőcsapatoktól a hatalmas és igen korszerű NATO-légierő semlegesítését kívánták meg elsősorban – így az új sugárhajtású gépek magas ára (ami miatt például Magyarországon nem sikerült az 1950-es évek közepén leselejtezett légcsavaros TU–2 -es bombázók és Il–10 csatarepülőök helyére hasonló kategóriájú sugárhajtású gépeket beszerezni) miatt a magyar repülőcsapatok fő feladata a légvédelem lesz, és az ehhez szükséges vadászrepülőgépek adják majd a főerejét. A kérdés az volt, hogy ezt milyen eszközökkel lehet megoldani. Azokban az években ugyanis a vadászrepülőgépek fejlesztése két fő irányba ágazott el. A nagy magasságban, nagy sebességgel közlekedő, tömegpusztító fegyvereket hordozó bombázó repülőgépek elfogása gyors emelkedőképességű, nagy maximális sebességű, radarral és (irányított) rakéta-fegyverzettel felszerelt elfogó vadászgépeket kívánt. Ezek azonban bonyolult technikai berendezéseik miatt általában elég drágán beszerezhetők és üzemeltethetőek voltak, ráadásul, ha a fenti feladatra sikeresen optimalizálták őket, az gyakran azt jelentette, hogy alkalmatlanná váltak más feladatokra. Így végül ezek a drága monstrok (TU–128, JAK–28, F–102, F–106) csak egyetlen feladatra voltak alkalmasak. E mellett azonban ugyanakkor sorra jelentek meg a kisebb, könnyebb, olcsóbb és többféle fegyverzettel felszerelt, rugalmasabban alkalmazható (pl. akár füves repterekről is), többféle feladat ellátására képes (a vadász- mellett felderítő-, vadászbombázó feladatra is) front-vadászrepülőgépek. Különösen fontos volt, hogy ez utóbbiakat is felszerelték radarral az ötvenes-hatvanas évek fordulójától (a hazánkban széles körben használt MiG–21 típust pl. a P/PF változatoktól kezdve). Ezzel megoldódott az a probléma, hogy míg korábban egy Magyarországhoz hasonló helyzetű állam nem volt képes rendszerben tartani drága elfogó vadászokat légtere védelmére, addig ezután az olcsóbb, ám radarral

felszerelt könnyebb vadászgépek is elláthatták ezt a feladatot. (Persze a nagyhatalmak, főleg a Szovjetunió továbbra is fejlesztettek és állítottak rendszerbe „valódi” elfogó vadászgépeket is, hisz például a Szovjetunió hatalmas jórészt lakatlan északi területeit mással nem lehet(ett) megvédeni.)

Magyar viszonylatban tehát már 1955. április 14.-én az Országos Légvédelmi Parancsnokság és a Légierő Parancsnokság összevonásával (Országos Légvédelmi és Légierő Parancsnokság=OLLEP, az összevonásra egyébként egy azon év március 28.-án bekövetkezett, az illetékes magyar szervek által időben nem észlelt légtérsértés nyomán került sor.)⁶⁸ eldőlt, hogy a repülőcsapatok fő feladata a légvédelem lesz, ám az ehhez szükséges eszközök még évekig nem álltak rendelkezésre. 1961-ben azonban rendszerbe álltak az első MiG–21-esek, ami komoly minőségi ugrást jelentett, még akkor is ha ezek a radar nélküli F-13 verzióhoz (74-es típus) tartoztak (a korábban hazánk által beszerzett MiG–19 PM-ek, bár hangsebesség felett repültek és RP–1 Izumrud radarral is fel voltak szerelve, egyrészt már nem voltak elég gyorsak/korszerűek, másrészt itthon mindössze egyetlen század volt belőlük).⁶⁹ Ezek mellett – mint már láttuk –, rendszerbe álltak a légvédelmi rakéták, valamint a légvédelem tulajdonképpeni szemét és fülét adó különféle radarrendszerek is (utóbbiak a légvédelem mellett a szárazföldi erőknél is egyre szélesebb körben elterjedtek). A bonyolult technikai eszközök addig soha nem látott mértékű precizitással összehangolt alkalmazásának feladatát – ami a hidegháborús légvédelmi rendszerek alapja volt – a magyar honi légvédelem az 1960-as évek második felére megfelelően abszolválta a gyakorlatban is.

Összességében tehát a fentiekből is látható, hogy a Magyar Néphadsereg nagy utat tett meg, meglehetősen nagy lépésekkel az 1950-es évek utolsó 1-2 évétől az 1960-as évek középső harmadáig. Fontos megjegyezni azonban, hogy ennek a fejlődésnek legalább két, fontos „kemény” korlátja volt: egyfelől az ország teherbíró képessége és az azt a saját érdekében (is) az akkor lehetséges legkövetkezetesebb módon szem előtt tartó, a katonai kiadásokat ahhoz igazító politikai vezetés; másfelől az a tény, hogy a korabeli technikai viszonyok – vagyis a haditechnikai eszközök kezelésének és harcban való alkalmazásának bonyolultsága – nem tette lehetővé néhány év alatt egy a gyakorlatban is igazán hatékony modern hadsereg kiépítését, az csupán egy hosszabb szerves fejlődés eredménye lehetett (különösen vonatkozott ez a humán erőforrás megfelelő kiépítésére, elsősorban a képzett és tapasztalt tisztikar kialakítására). Így, noha az MN elindult egy úton, ám a valódi kérdés az volt, lesz-e lehetősége a következő év(tized)ekben ezen továbbhaladni.

⁶⁸ SZABÓ — M SZABÓ 2008, 61.

⁶⁹ VARSÁNYI 2007, 60.

Bibliográfia:

BOMBAY László — GYARMATI József — TURCSÁNYI Károly 1999. Harckocsik, Zrínyi, Budapest.

CHANT, Chris 2005. Harckocsik, Zrínyi, Budapest.

CSENDES László 1998. „Hadseregtörténet 1945-1998”: Új Honvédségi Szemle Különkiadás.

EHRENBERGER Róbert (szerk.) 2006. „A dolgozó népet szolgálom.” Forráskiadvány a Magyar Néphadsereg Hadtörténelmi Levéltárban őrzött irataiból 1957-1972, TONYO-GRÁF Nyomdai és Grafikai Stúdió, Budapest.

FORD, Roger 2008. A világ híres harckocsijai 1916-tól napjainkig, Hajja, Debrecen.

GERMUSKA Pál 2010. Vörös arzenál, Magyarország részvétele a nemzetközi hadiipari együttműködésben a KGST keretei között. 1956-os Intézet, Argumentum, Budapest.

GYÖRI János 2009. A magyar katonai repülés krónikája 1945-2008, Zrínyi, Budapest.

GYÖRKEI Jenő — HORVÁTH Miklós (szerk.) 2001. Szovjet katonai intervenció 1956. H&T Kiadó, Budapest.

JORGENSEN, Christer — MANN, Chris 2001. Harckocsi-hadviselés : a harckocsik szerepe a háborúban, 1914-2000. Hajja, Debrecen.

KISS Jenő 2008. „A katonai felső- és középszintű vezetés főbb jellemzői 1950-2007”: Hazánk dicsőségére, 160 éves a Magyar Honvédség. Lugosi József, Markó György (szerk.). Zrínyi, Budapest.

KÖVÁRI László 2009. „Bombázógyilkosok”: Magyar Honvéd 2009/9.

KUTI György 1987. Páncélosok korunk háborúiban, Zrínyi, Budapest.

MCNAB, Chris 2002. Az AK-47-es. Hajja, Debrecen.

M. SZABÓ Miklós 2008. A Zrínyi Miklós Katonai Akadémia Története 1961-1969, Zrínyi, Budapest.

M. SZABÓ Miklós 2010. Szupertitkos alakulat — Az MN 1480 hadműveleti-harcászati rakétadandár története (1963-1991), Zrínyi, [Budapest].

MYATT, Frederick 1993. Korszerű kézfegyverek. Zrínyi, Budapest.

OKVÁTH Imre 1999. Bástya a béke frontján. Magyar haderő és katonapolitika 1945-1956. Aquila, Budapest.

OROSZI Antal 2005. „Az Egyesített Tiszti Iskola története, 1957-1967”: Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, 2005 I-II.

PATAKI István 1999. „A szovjet csapatok létszáma és diszlokációja Magyarországon”: Új Honvédségi Szemle 1999/5.

PATAKY Iván 2008. A vonakodó szövetség: a Magyar Néphadsereg közreműködése Csehszlovákia 1968. évi megszállásában. Rastafari BT, Budapest.

SZABÓ József — M. SZABÓ Miklós 2008. A magyar katonai repülés története 1938–2008. Zrínyi, Budapest.

SZANI Ferenc 1999. Néphadsereg 1957-1989, Honvéd Kiadó, Budapest.

TURCSÁNYI KÁROLY 2008. „Páncélozott haditechnikai eszközök 1945 után”: LUGOSI József — MARKÓ György (szerk.). Hazánk dicsőségére: 160 éves a Magyar Honvédség. Zrínyi, Budapest.

VARSÁNYI Mihály 2007. „Emlékek a 74-esről”: Haditechnika 2007/3.